

Miä dáppe

Servodatmáhttu

2

5.-7. cehkiide

ČálliidLágádus – ForfatternesForlag – Authors'Publisher

Pb 140, NO-9735 Kárášjohka – Karasjok
Fanasgieddi, NO-9845 Deatnu – Tana

poasta@calliidlagadus.org
post@forfatternesforlag.org
post@authorspublisher.org

Neahttagirjegávpi – Nettbokhandel – www Book Store

www.calliidlagadus.org

ČálliidLágádusa doaimmahusgoddi

Harald Gaski, *mag.art., 1. amanuensa*
Aage Solbakk, *cand.philol., historihkár*
Vuokko Hirvonen, *phil.dr., professor*
Lena Kappfjell, *cand.philol., dutkanassisteanta*
Torkel Rasmussen, *dr.philos., journalistihka lektor*
Mikael Svonni, *phil.dr., professor*
John T. Solbakk, *cand.philol., dokumentarista*

Dán almmuhusa bargguid suodjalit vuoignaduodjelága njuolggadusat.
Almmuheaddji ja vuoigatvuodaoamasteaddjiid sierra lobi haga ii oaččo dán
buktaga mánget dahje geavahit viidát go maid láhka suovvá.

Sámediggi Norggas lea juolludan doarjaga almmuhit girjji.

(©) Čállit ja ČálliidLágádus 2015
Ovdasiiddu govva: Sirges sameby
Maŋgesiiddu govva: Shutterstock, Kelvin Tran
Gráfalaš bargu: Studio Borga, Ohcejohka
Deaddilan Waasa Graphics Oy, Vaasa
ISBN 978-82-8263-133-4

Sisdoallu

Servodatmáhttu

7

1. Geat mearridit Norggas? 9

Fápmu juohkása golmma oassái 10

2. Gonagas, Stuorradiggi, Sámediggi ja láhka ja riekti 13

Dán oasis oahpat 13

Monarkiija 14

Stuorradiggi 15

Norgga sámediggi 18

Láhka ja riekti 24

Mii lea verrošeapmi? 27

Go mánát rihkkot lága 29

Ráŋggáštus 30

Čoahkkáigeassu 32

Bargobihtát 34

3. Mii lea demokratiija? 37

Dán oasis oahpat 37

Demokratiija vuoigatvuodat 38

Demokratiija geatnegasvuodat 43

Eanetlohku mearrida 46

Ná doaibmá demokratiija 47

Dáruiduhttin 48

Eahpedemokratiija Norggas 49

Politihkalaš báhtareaddjit ja dorvo-
ohccit 52

Čoahkkáigeassu 54

Bargobihtát 55

4. Politihkka – leat mielde 57

Dán oasis oahpat 57

Politihkalaš bellodagat 58

Válggat 59

Gielddastivra 61

Fylkkadiggi 65

Mediat – sátnefriddjavuohta ja
diehtajuohkin 66

Čoahkkáigeassu 70

Bargobihtát 71

eanetlohku
jienastit oahppat
gonagas **lágat**
**monarkiiija DEMO-
KRATIIJA**

vuodđoláhka **1814**

Stuorradiggi Eidsvoll

ovddasvástádus

vuogiatvuodát **Sámediggi**

digaštallat

geatnegasvuodát

Servodatmáhttu

Mii fertet oahppat guhtet guimmiineamet. Mii han oainnat buohkat leat ovttas dán máilmmis. Mii fertet oahppat guhtet guimmiineamet ja veahkehit guhtet guimmiideamet. Jos mii eat oahpa guhtet guimmiineamet eat ge veahket guhtet guimmiideamet, de leat dubmejuvvon.

Čurges Goaskin – Grey Eagle – Ken Jackson. Davvi Amerihká álgoálbmogiidda gullevaš.

Servodatmáhttu lea máhttu dan servodaga birra gos mii eallit. Servodatmáhttu lea dieđut das mo mii galgat láchčit dili nu ahte sáhttit orrut ja ássat ovttas soabalaččat. Mii leat buohkat miellahtut iešguđet servodagain. Danne lea dehálaš ahte mii **háhkat** dieđuid daid birra. Dalle mii fertet digaštallat ollu earáiguin. Mii dárbbasit ságastit ja gullat earáid **oaiviliid** servodaga áššiid birra. Dalle mii sáhttit árvvoštallat mii lea buoremus, ja hárjehallat iežamet oaiviliid buktit ovdan.

Servodatmáhttu lea eambbo go máhttit ja diehtit. Servodatmáhttu lea maiddái

háhkat oažžut, ohcat
oaiviliid meinnegiid

beroštit. Mii galgat beroštit alddámet, go mii leat árvvolaččat, muhto maiddái galgat beroštit ja váldit vuhtii earáid geaiguin mii eallit ovttas, go sii leat maid árvvolaččat. Buohkain lea ovddasvástádus geahččat bearrái ahte sii geaiguin mii ovttas eallit, dovdet oadjebasvuoda ja buorrevuoda.

Dán girjjis beasat lohkat ja oahppat eambbo sin birra geat mearridit Norgas ja Sámis. Beasat maid lohkat ja oahppat mii demokratiija ja politihkkár lea, ja mo media čuvge ja váikkuha min.

1. Geat mearridit Norggas?

Norggas ássat ollu iešguđetlágan olbmot ja álbmogat. Sii barget iešguđetlágan bargguid ja sis leat iešguđetlágan beroštumit.

Norggas lea friddjavuohta ja olbmot sáhttet ieža válljet bargguid, geaiguin sii háliidit náitalit ja maid sii háliidit borrat. Sii sáhttet maid sihke TV:s, internehtas, radios ja áviissain čilget iežaset oaiviliid buot áššiin.

Norga lea demokrátalaš servodat. Dat mearkkaša ahte lea riikka álbmot mii stivre Norggas. Álbmoga jienat galget gullot, ja buohkat galget meannuduvvot **vuoiggalaččat**.

vuoiggalaččat
rehálaččat

Fápmu juohkása golmma oassái

Sii geat mearridit Norggas, leat juohkásan golmma oassái. Dat lea buorre, go dalle ii leat buot fápmu ovtta ása-
husas dahje ovtta olbmos.

Okta oassi leat **Stuorradikki politihkkárat**, geaid álb-
mot lea válljen. Sii evttohit ođđa lágaid ja lálkarievda-
dusaid, ja de sii galget ođđa lágaid ja lálkarievdadusaid
dohkkehit dahje hilgut. Stuorradikki politihkkáriin lea
lálkaaddi fápmu.

Nubbi oassi lea ráđđehus. Sii galget geahččat bearrái
ahte ođđa lágat ja lálkarievdadusat doaibmagohtet ser-
vodagas. Gonagasas čállá vuollái ođđa lágaid ja ráđde-
husas lea de *lálkačuovvuleaddji fápmu*.

Goalmát oassi leat duopmostuolut. Sii galget lágaid
bokte árvvoštallat ja gávnnaht geas lea riehta jos šaddá
soahpameahttunvuohta. Dan gohčodit fas *dubme-
jeaddji fápmun*.

Norgga Sámedikkis ii leat fápmu ásaht dahje rievda-
dit lágaid, muhto doaibmá ráđdeaddin Stuorradikki ek-
tui. Stuorradiggi ja ráđđehus galget Norgga Sámedikki
oaiviliid ja cealkámušaid árvvoštallat ovdal go ođđa lá-
gat, dahje lálkarievdadusat dohkkehuvvojit.

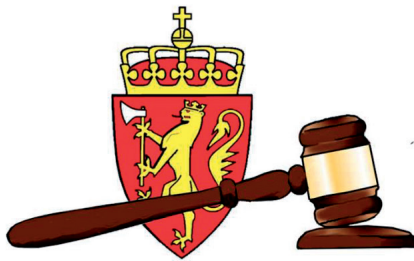
soahpameahttunvuohta
eai nagot soahpat ja
šaddat ovttaoaiviliid

Gonagas

Ráððehus

Duopmostuollu

Stuorradiggi

Sámediggi

2. Gonagas, Stuorradiggi, Sámediggi, láhka ja riekti

Dán oasis oahpat

- Mii monarkiija lea
- Mii Stuorradiggi lea
- Mii Sámediggi lea
- Mii láhka ja riekti lea
- Mii dáhpáhuvvá jos lága rihkku

Monarkkija

Norga lea *monarkkija*. Dat mearkkaša ahte mis lea gonagas ja dronnet geat leaba Norgga **stáhta** bajimusas. Sudno **manisboahttit** árbejit ráðđenstuolu, dahje ruvnu. Dál leaba Gonagas Harald 5. ja Dronnet Sonja, Norgga gonagas ja dronnet. Sudno manis šaddaba Haakon ja Mette Marit gonagassan ja dronnegin. Norgga gonagas lea eanaš dušše čikŋan. Son ii sáhte mearridit nu ollu. Datte gonagasbearrašis leat iešguđet doaimmat sihke Norggas ja olgoriikkas. Go sii leat olgoriikkas, de mii dadjat ahte sii ovddastit Norgga olgoriikkas.

stáhta riika

manisboahttit
mánát ja mánáidmánát

Norgga gonagasbearaš.
Gonagas Harald 5. Dronnet
Sonja. Ruvdnoprinsa Haakon
ja Ruvdnoprinsessa Mette
Marit.

Stuorradiggi

Stuorradiggi lea Norgga bajimus mearrideaddji ásašus. Doppe čohkkájit sii geat stivrejit ja mearridit Norggas. Sii leat 169 politihkkára, ja leat olles riikka álbmoga gaskkas válljejuvvon. Sin mii gohčodit *stuorradiggeáirrasin*.

Stuorradiggi mearrida mo riika galgá jođihuvvot ja stivrejuvvot. Olbmot Norggas fertejit leat deavdán 18 jagi ja leat Norgga stáhtaássit ovdal go sáhttet jienastit politihkkáriid geaid sii dáhttot galget mearridit sin ovddas. Válggat čadahuvvojit juohke njealját jagi. Politihkalaš bellodagat mat ožžot ollu jienaid, ožžot eambbo **áirasiid** Stuorradiggái. Politihkalaš bellodagat main leat ollu áirasat, sáhttet álkit oažžut eanetlogu iežaset evttohusaide, go Stuorradikkis čadahuvvojit jienasteamit. Gonagas rahpá Stuorradikki odđa bargojagi álo vuosttaš **árgga** golggotmánus. Dalle son doallá sártni mii gohčoduvvo *ruvdnosárdnin*.

áirasiid politihkkáriid geaid olbmot leat válljen

árgga árgabeaivvi, bargobeavvi

Stuorradiggegárdin lea Oslos.

Stuorradikki doaimmat

Stuorradikki deháleamos bargu lea dohkkehit lágaid. **Ráđđehus** buktá evttohusaid ođđa lágaide, dahje evttoha láhkarievdadusaid. Stuorradiggi digaštallá evttohusaid ja jienasta. Go láhka lea dohkkehuvvon Stuorradikkis, de dat sáddejuvvo gonagassii, gii čállá vuollái.

Norgga ássit mákset ollu **divadiid** Norgga stáhtii. Stuorradiggi galgá mearridit masa dát ruđat galget geavahuvvot. Muhtin oassi ruđain mannet skuvllaide, mánáidgárddiide, buohceviesuide, boarrásiidsiiddaide, ođđa geainnuide, iešguđet mediaide, biras-

gáhttendoaimmaide, Sámediggái ja ollu, ollu eará doaimmaide.

Stuorradiggi ferte juohke čavčča čoahkkanit digaštallat masa ruđaid galgá geavahit. Sii eai leat álo ovttaoaivilis dasa mo stáhta galgá ruđaid geavahit buoremusat. Loahpas sii evttohit **našunála bušeakta**. Áirasat galget de jienastit, ja loahpas Stuorradiggi dohkkeha bušeakta. Buohkat galget de čuovvulit dan maid eanetlohku lea mearridan.

Stuorradiggi galgá maid geahččat bearrai ahte ráđđehus bargá dan maid Stuorradiggi lea mearridan.

ráđđehus stáhtaministar ja su mielbargit

divadiid vearu

našunála bušeakta
riikka bušeaktas boah-
tá ovdan masa Stuorra-
diggi áigu geavahit
ruđa nuppi jagi

Stuorradiggi lea čoahkkanan
digaštallat.

Ráddehus

Norggas mearrida stáhtaministtar buot eanemusat. Stáhtaministtar gullá dábálaččat dan **politiikhkalaš bellodahkii** mii oaččui eanemus jienaid stuorradiggeválggas. Norggas leat leamaš ollu stáhtaministtarat.

Stáhtaministtar ii stivre riikka áibbas okto. Son galgá válljet mielbargiid, sihke nissoniid ja **albmáid** geat stivrejit iešguđet suorggis. Juohke mielbargi mii gohčodit namain *stáhtaráđđi*.

Muhtin stáhtaráđđi stivre olgoriikka-áššiid, ja nubbi eará fas oahpahusaššiid, fas nubbi eará stivre ruđaid. Dát

gohčoduvvojit olgoriikaministtarin, oahpahusministtarin ja finánsaministtarin. Stáhtaministara ja su mielbargiid mii gohčodit namain *ráddehus*.

Ráddehus geahččala ovddidit iežas **áigumušaid**. Dat evttoha ođđa lágaid ja rievdadusaid daid lágaide mat leat vai olbmuide šaddá buorebun eallit servodagas. Stuorradiggi dohkkeha lágaid. Ráddehus galgá geahččat bearrái ahte servodat doaibmá daid lágaid ja mearrádusaid mielde maid Stuorradiggi lea dohkkehan ja mearridan.

politiikhkalaš bellodahkii politiikhkalaš joavku gos lahtuin lea ovttaoaivilvuotta ollu áššiin

albmáid dievdduid
áigumušaid dan maid áigu, dáhttu

Gonagas deaivvada ráddehusain juohke bearjadaga dii 11.

Norgga sámediggi

Norgga sámediggi vuodđuduvvui jagi 1989, ja lea Norgga sápmelaččaid jietnaguoddi dahje orgána. Sámedikki vuodđun lea Sámeláhka § 1–2, mii cealká: *Sámi álbmogis galgá leat iežas riikaviidosaš Sámediggi masa sámit leat válljen sámiid.*

Sámedikki 39 áirasa válljejuvvojit sámiid gaskkas geat áset miehtá riikka. Dasto áirasat válljejit gii galgá šaddat presideantan. Son gii oažžu eanemus jienaid, šaddá presideantan. Presideanta gullá dábálaččat dan bellodahkii mii oaččui eanemus jienaid sámediggeválggas.

áirasa olbmo geaid jienasteaddjit leat válljen galget ovddastit sin Sámedikkis

Sámediggi. Álbmot válljen sámediggeáirasat.

Sámediggeráđđi

Sámediggepresideanta vállje áirasiid gaskkas sámediggeráđi miellahtuid. Sii ovttas ásaht sámediggeráđi, ja presideanta lea sin jodiheadđji. Sámediggeráđđi doaibmá Sámedikki ráđđehussan.

Sii galget ovddidit sámi servodaga nu mo leat lohpidan jienasteddjiide. Sii galget maid juohkit ruđaid maid Stuorradiggi lea juolludan. Muhtin ruđat mannet dasa ahte sámegiella galgá ovdánit ja bissut. Duojarat ožžot ruhtadoarja-

ga oahpahit duoji ja duddjot. Lágádusat ožžot ruhtadoarjagiid ráhkadit oahppo-neavvuid, nu mo dán girjji. Sámi mediat ožžot ruhtadoarjagiid čuvget sámi ođas-áššiid ja sámepolitihka sámiide ja earáide geat beroštit sámi servodatáššiin.

Sámediggeráđđi galgá maid evttohit doarjjaortnegiid njuolggadusaid mat galget duohtan dahkat mearrádusaid maid dievasčoahkkin mearrida. Sin ovddasvástádus lea beaivválaš politihkalaš doaibma.

Sámediggeráđđi 2013–2017. Gurut bealis Ann-Mari Thomassen, Bjørn Thomas Åhren, presideanta Aili Keskitalo, Henrik Olsen ja Silje Karine Muotka.

Lávdegottit

Sámediggi lea ásahan golbma **fágalávdegotti**. Dat leat:

- Plána- ja finánsalávdegoddi
- Bajásšaddan-, fuolahus- ja oahppolávdegoddi
- Ealáhus- ja kulturlávdegoddi.

Sámedikki áirasat leat miellahttun ovttá dain fágalávdegottiin. Sii galget meannudit áššiid ja evttohit mearrádu-said Sámedikki dievasčoahkkimii.

Lassin fágalávdegottiide lea Sámedikkis maiddá bearráigeahččanlávdegoddi ja válgalávdegoddi.

Bearráigeahččanlávdegoddi galgá geahččat bearrái ahte ruđat maid Sámediggi juolluda **gielddaide** ja ásahusaide, geavahuvvojit nu mo Sámediggi lea mearridan.

Válgalávdegoddi galgá gárvánahttit ja evttohit mearrádu-said áššiin maid dievasčoahkkin lea sádden lávdegoddái.

fágalávdegotti álbmot-válljen joavku mii galgá hálddašit dihto barggu

gielddaide suohkaniidda

Dievasčoahkkin

Dievasčoahkkin lea Sámedikki bajimus orgána ja čoahkkana njelljii jahkái.

Dievasčoahkkimis 39 áirasa loahpalaččat mearridit juohke áššis maid sámediggeráđđi ja lávdegottit leat evttohan. Go dievasčoahkkin lea ášši digaštallan ja evttohan mo dat šaddá, de sii jienastit. Eanetlohku mearrida mo ášši loahpalaččat šaddá.

Dievasčoahkkin galgá maid Stuorradikkiin **ráđđádallat** lágaid ja láhkarievdadusaid ektui mat gusket sámiide ja sámi guovlluide.

Sámedikkis lea **hálldahus** mas leat siera bargit. Sámedikki gárdin lea Kárášjogas, muhto muhtin kantuvrrat leat maddái Guovdageainnus, Unjárggas, Gáivuonas, Romssas, Divtasvuonas ja Snåases.

ráđđádallat digaštallat ja ovtas evttohit

hálldahus administrašuvdna

Dievasčoahkkin.

Sámediggegárdin lea Kárášjogas. Dan leaba Stein Halvorsen ja Christian Sundby hábmen ja dat lei gárvis jagi 2000.

Áltá-Guovdageainnu-eanu dulvadeapmi – Sámedikki duogáš

Jagi 1978 mearridii Norgga Stuorradiggi buodđut Áltá-Guovdageainnu-eanu. Čáhcefámu bokte sáhtta buvttadit ollu el-rávnnji olbmuiide ja vuovdimassii eará riikkaide. Dat maid ráđđehus ii lean muitán, lei jearrat lobi sámiin ja eará olbmuiin geat ássat Áltá ja Guovdageainnu guovllus.

Sámit čeahkkanan Stuorradikki olggobeallái. Dán láhkai sii čájehedje eiseválddiide ahte sii eai dohkket ahte sámiid jienat ja sin oaivilat eai váldo vuhtii go galget mearridit mo sámi eatnamiid ja čázadagaid hálddašit.

Boazosámit geain ledje boazoguohtumat dán guovlluin, luonddugáhtejeaddjit, sámi organisašuvnnat ja eará beroštedjit vuostálastigohte garrasit mearrádusa. Muhtimat manne gitta Osloi ja ceggejedje lávuid Stuorradikki olggobeallái.

Doppe sii mángga láhkai čájehedje ahte sii eai dohkket dán mearrádusa ja ahte eiseválddit fertejit jorgalit dán áššis.

Norgga stuorámuš, ja maiddái muhtun olgoriikka áviissat čálle ollu ášši birra. Maiddái TV:s lei muhtin áigge ollu sáhka dán birra.

Ollu olbmot Norggas, ja Eurohpás ledje hirmástuvvan. Ollugat eai diehtán nu ollu sámiid birra. Muhtimat doarjugohte sámiid ja sin rahčamušaid vuosttaldit dán mearrádusa. Dattege eiseválddit buđđo eanu. Muhto ollugat de bohte diehtit ahte áššet sámit Norggas, ja ahte sis lea eará kultuvra, historjá, eallinvuohki ja giella go muđui Norgga álbmogis.

Norgga servodat rievdagodii danne go olbmot ledje oahppan eambbo, ja jurddašišgohte eará láhkai sámiid ja sin vuoi-gatvuodaid ektui, ja dorjo sin. Sámit ieža maid gáibidišgohte leat mielde mearrideamen áššiin mat guske sidjiide. Danne go ođđa jurdagat šaddagohtet ja servodat rievdá, de lea muhtimin dárbu ođđa lágaid ášahit dahje boares lágaid rievdadit. Jagi 1988 dohkkehii Stuorradiggi ođđa lága mii šattai oassin vuodđolágas. Dat lei sámeláhka.

Sámelágas čuožžu: Grunnlovens § 110a.
«Det paaligger Statens Myndigheter at
Lægge Forholdene til Rette for at den sa-

miske Folkegruppe kan sikre og udvikle sit Sprog, sin Kultur og sit Samfundsliv.»
Danne ášahuvvui Sámediggi jagi 1989.

Sámediggi galgá geahččat bearrái ahte sámit besset cealkit iežaset oaiviliid áššiid mat gusket sidjiide ja eará eamiálbmo-giidda.

Gonagas Olav 5. rabai vuosttaš Sámedikki jagi 1989.

Láhka ja riekti

Norgga Stuorradiggi lea mearridan lágaid maid buohkat galget čuovvut. Daid sáhtta lohkat assás, rukses láhkagirjiis.

Láгат leat ávkin servodahkii vai ortnet bissu. Dat galget maid várjalit olbmuid vai sii eai dárbbas vásihit bahás ja váivves daguid.

Láгат leat dahkkon juohke dilálašvuhtii mii guoská servodahkii. Juohkehaš ferte ieš iskat maid lea lohpi bargat, ja maid ii leat lohpi. Jos ii čuovo lága, dahje jos ii dieđe mii lea lohpi ja **lobiheapme**, sáhtta váidot ja šaddat diggái.

Norgga láгат čužžot dán assás rukses girjiis.

Go ášši váido, de politiiјat dutket ášši ja čállet gean sii **navdet vearmedahkkin**. Ášši manná de **diggái**. Dikkis galget gávnnahit lea go **várohuvvon** olmmoš duođai sivalaš vai ii. Son gii lea várohuvvon, sáhtta buktit bealušteaddji mielde diggái. Bealušteaddji galgá várohuvvon olbmo beali mitalit.

Dikkis galget buohkat beassat cealkit dan maid sii dihtet. Politiiјat galget duođastit dan maid sii leat gávnnahan ášši birra.

Muhtimin lea nu ahte earát dihtet juoidá ášši birra. Sii gohččojuvvojit diggái

lobiheapme

ii lohpi

navdet

jáhkket

vearmedahkkin

son gii dahká dan maid ii leat lohpi dahkat. Son gii lea verrošan.

diggái

báiki gos ságastit ášši birra ja gávnnahit mii lea duohta

várohuvvon

son gean jáhkket sivalažžan

vihtanin. Sii galget mitalit dan maid sii dihtet ášši birra.

Dikkis leat duopmárat. Duopmárat galget dubmet áššis go leat gullan buohkaid čilgehusaid. Jos duopmárat eai leat ovttaoaivilis, de lea eanetlohku sin gaskkas mii mearrida.

Jos várohuvvon olmmoš lea sivalaš, de diggi árvoštallá makkár **ránngáštus**

sutnje heive. Son ferte de dábálaččat máksit sáhku, bargat servodaga ovddas, dahje biddjo giddagassii muhtin áigái.

Muhtimin geavvá nu ahte olmmoš gii ii leat verrošan, **váido** politiijaide ja **várohuvvo**. Danne lea dehálaš ahte buohkat dikkis besset mitalit ja čilget dan maid sii dihtet áššis. Dalle dávjá čájehuvvo ahte váidon olmmoš lea **sivaheapmi** ja son ii ránngáštuvvo.

Sivalaš ovddimustá giel dá.

ránngáštus

duopmu, váikkuhus

váido

diedihuvvo

várohuvvo

navdo sivalažžan

sivaheapmi ii sivalaš

Sis-Finnmárkku diggevisti lea Deanus.

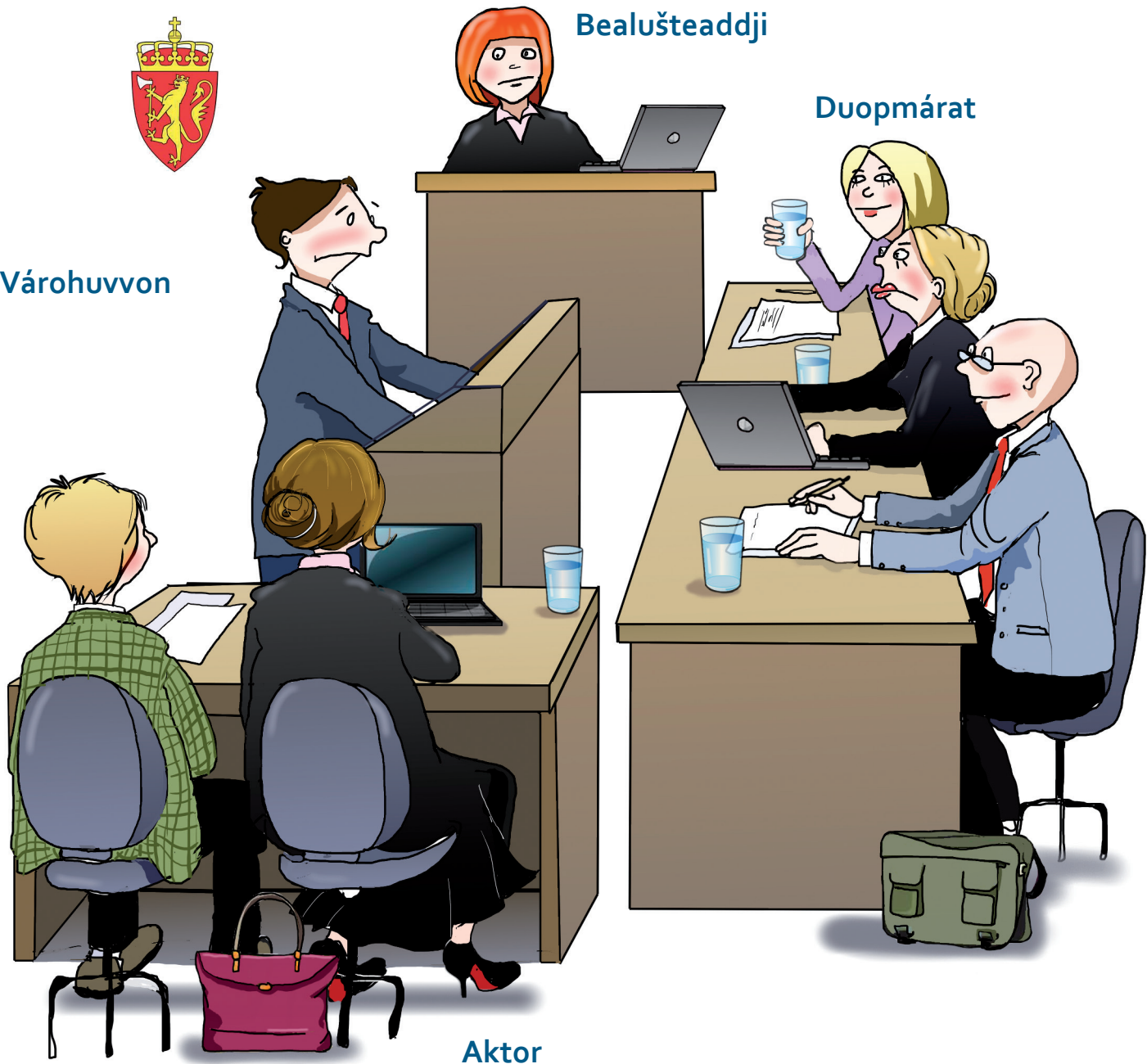
DIGGI

Bealušteaddji

Duopmárat

Várohuvvon

Aktor

Vihtan

Diggi. Duopmárat, aktor, bealušteaddji, vihtan, váro-
huvvon.

Mii lea verrošeapmi?

Verrošeapmi dáhpáhuvvá go bargá juoidá mii ii leat **lágalaččat** riekta. Sáhtta maid gohčodit namain *láhkarihkkun*. Dalle galgá **dulkojuvvot** lea go dárbu ránggáštít **vearredahkkiid**. Politiiijat dutket ja gávnnaht mii lea dáhpáhuvvan.

Gávdnojit mánggalágan **vearredagut**. Suoládeapmi ja cápmin leat dušše muhtin ovdamearkkat. Muhtimat **verrošit** okto ja soaitáhagas. Suoládit juoidá buvdas dahje geas nu lea dákkár vearrodahku. Muhtimat fas earáguin ovtta plánejit vearredaguid. Ollugat ovtta plánejit duodalaš vearredaguid mat **rasttildit** riikkarájiid. Dan mii gohčodit *riikkaidgaskasaš ja organiserejuvvon vearredahkun*. Narkotihkkagávppašeapmi, olmmošgávppašeapmi, lobihis viinni-, duhpát- ja **vearjofievrrideapmi** leat dákkár vearredagut.

lágalaččat lága mielde

dulkojuvvot
árvvoštallot

vearredahkkiid su gii
lea verrošan/rihkkon
lága

vearredagut dahku
maid ii leat lágalaččat
lohpi dahkat

verrošit dahket vearredagu

rasttildit mannet rastá

vearjo bissut, bávkkanasat, niibbit

Verrošeapmi

Ivvár

Ivvár lea 16 jahkásaš bárdni. Ivvár liiko skohteriin vuojašit. Dan son dahká juohke beaivvi maŋŋá skuvlla. Sus ii leat gal lohpi vuodjit skohtera go sus ii leat vel vuodjenkoarta. Áhčis lea skohter orrumin šiljus. Das lea čoavdda ovdas ja dan lea álki stártet ja vuoddjât.

Oktii lei Ivvár vuojašeamen giettis ja das stobu birra. Šilljui bođii amas biila ja bisánii. Ivvár sáhkkiivuodain vuoddjai geahččat. Fáhkka dáhpáhuvai nu ahte gása darvánii ja skohter manai olles leavttuin amas olbmo biilla njeaiga. Ivvár ravggai eret. Sus lei buorrelihkus oaivesuodji, nu ahte suinna manai bures. Skohter ja biila reakčaneigga garrasit. Biilaeaiggát áitá váidit Ivvára.

Muhtin áigi vásai. Ivvár oažžu ovtta beaivvi leansmánnis reivve mas čuožžu ahte ášši lea váidon ja ahte sii leat dutkamin ášši. Vássá ain muhtin áigi. Boasttas boahotá reive ahte ášši lea meannuduvvon, ja ahte Ivvár lea várohuvvon ja galgá diggái. Ivvár

oažžu advokáhta gii galgá su beali hállat dikkis. Dat lea su bealušteaddji. Soai ráhkkaneba ovttas diggái.

Dikkis leat duopmár, advokáhtat, Ivvár ja váidi. Sihke son gii lea váidán ja son gii lea várohuvvon (Ivvár), galgaba beassat iežaska beali čilget. Duopmár dutká lágaid ja daid bokte gávnnaha goappás lea riehta. Dán áššis šattai duopmu ná: Ivvár dubmejuvvo máksit amas olbmo biiladivvuma go son lei skohteriin vuodján lobikeahttá. Lassin dubmejuvvui vuordit 2 jagi ovdal go sáhtta vuodjenkoartta váldit.

Soabahusráđđái čeahkkanit sii geat galget čoadit riiddu mii lea šaddan.

Go mánát rihkkot lága

Lohket teavstta Ivvára birra. Son lei 16 jagi. Dat mearkkaša ahte son sáhtii dik-kis ránggášuvvot go lei rihkkon lága.

Mánát ja nuorat vuollil 15 jagi eai sáh-te dikkis ránggášuvvot ja dubmejuvvt jos rihkkot lága. Norgga kriminála vuo-limus ahki lea 15 jagi.

Jos mánát ja nuorat 15 dahje vuollil 15 jagi rihkkot lága, sáhtta sin ášši mean-nuduvvt **soabahusráđis**. Doppe deaiv-vadeaba vearddahkki ja son geasa vearddahku čuohcá. Soai beassaba de sá-gastit ja šaddat ovttaoaivilin das mo ášši galgá viidáseappot **meannudit**.

Dábálaččat geavvá ahte mánát ja váh-nemat fertejit máksit vearddaguid ovd-das maid mánát leat dahkan. Jos mánát vuollil 15 jagi váidojit politiijaide, de politiijat váldet vuos oktavuoda váhne-miiguin. Jos mánná mángii váidojuvvo, de politiijat váldet oktavuoda **mánáid-suodjalusain** ja soabahusráđiin.

soabahusráđis ráđđi masa olbmot čeahkkanit čoadit riidduid

meannudit giedahallat, bargat

mánáidsuodjalusain sii geat čuovvulit máná jos váhnen ii váldde ovddasvástádusa

Ráŋggáštus

Ráŋggáštus lea váikkuhus das go rihkku lága. Ráŋggáštus sáhtta leat čohkkát giddagasas muhtin áigge, dahje sáhku máksit. Muhtimin lea ráŋggáštus muhtin **servodatávkkálaš** bargu maid galgá bargat mearriduvvon áiggi. Dábálea- mos verrošemiide leat biddjon mearit das man guhká gal- gá čohkkát giddagasas, bargat, dahje man stuorra **sáhku** galgá máksit.

Manne ráŋggáštit olbmuid geat rihkkot lága? Ollugat oaiv- vildit ahte vearddahkkit ánsšášit ráŋggáštus. Muhtimat ges oaivvildit ahte ráŋggáštusas ii leat ávki. Dan maid vearddahkki lea dahkan, ii sáhte datte buoridit, ja dalle ii leat ávki ráŋggáštit su.

Ráŋggáštus lea biddjon danne go dat galgá čájehit veard- dahkkiide ja sidjiide geat jurddašit verrošit, ahte verro- šeapmi ii gánnát. Lágaid galgá čuovvut. Son gii rihkku lá- gaid, ferte gillát váikkuhusaid das. Ráŋggáštus galgá maid baldit earáid vai sii eai rihko lágaid. Dáinna lágiin servodat geahččala oacčuhit vearddahkkiid heaitit rihkkumis lága.

servodatávkkálaš

bargu mii lea ávkkálaš
servodahkii, omd.
doabbariid čoaggit
dahje ráđđeviesu málet

sáhku

divat maid ferte máksit
jos verroša

Giddagaslatnja.

Dábálaš ránggáštus, jos lea verrošan, lea čohkkát giddagasas. Doppe lea juohkehaččas sierra latnja gos ferte orrut near-riduvvon áigge. Son gii ránggáštuvo, ii beasa friddja eallit servodagas.

Gonagas, Stuorradiggi ja Sámediggi • Čoahkkáigeassu

Monarkiija

Norggas lea monarkiija. Dat mearkkaša ahte mis lea gonagas ja dronnet. Norggas lea gonagas gii lea riikka bajimus, ja dan son lea dassá go jápmá. Gonagas ja su bearaš oassálastet dáhpáhusaide allabasiid áigge ja go stuorra dáhpáhusat gevvet riikkas. Muhtimin sii johtet maiddái eará riikkain. Dalle sii ovddastit Norgga.

Stuorradiggi

Stuorradiggi lea Norgga bajimus mearrideaddji ásašus. Doppe čohkkájit sii geaid riikka jienasteaddjit leat válljen. Sin mii gohčodit **stuorradiggeáirrasin**. Sii galget stivret Norgga riikka. Dalle fertejit lágaid ásašit dahje rievdadit nu ahte šaddá buohkaide buorre eallit. Sii galget maid mearridit mo Norgga ruđaid geavahit.

Ráđđehus

Ráđđehusas leat stáhtaministtar ja su mielbargit. Sii geahččalit ovddidit áššiid vai Norgga šattašii nu mo Stuorradiggi lea mearridan. Stuorradiggi mearrida dan maid ráđđehus evttoha, ja ráđđehus galgá maid geahččat bearrái ahte servodat doaibmá daid lágaid ja njuolggadusaid mielde maid Stuorradiggi lea mearridan.

Norgga Sámediggi

Norgga Sámediggi lea Norgga sápmelaččaid jietnaguoddi dahje orgána. Norgga Sámedikkis čohkkájit 39 **áirasa** geaid sámít leat válljen. Sii válljejit gii galgá šaddat Presideantan, muhto dábálaš lea ahte Presideantan šaddá muhtin gii gullá dan bellodahkii mii oačču eanemus jienaid. Presideanta lea Sámedikki bajimus. Norgga Sámedikki gárdin lea Kárášjogas.

Norgga sámediggeráđđi

Presideanta ja su mielbargit ásašit sámediggeráđi. Sámediggeráđdi galgá fuolahit ahte Sámedikki áigumušat ollašuhttojit. Dalle mearridit mo ruđa buoremusat geavahit ollašuhttit Sámedikki áigumušaid ovddidit sihke sámegiel, sámi kultuvrra ja sámi **ealáhusaid**.

Dievasčoahkkin

Dievasčoahkkin lea Sámedikki bajimus orgána ja čadahuvvo njelljii jahkái. Dievasčoahkkimii čoahkkanit dat 39 álbmotválljen áirasa. Go dievasčoahkkin lea ášši digaštallan ja evttohan mo dat šaddá, de sii jienastit. Eanetlohku mearrida mo ášši loahpalaččat šaddá. Dievasčoahkkin galgá maid Stuorradikkiin gulahallat áššiid ektui mat gusket sámiide ja sámi guovlluide.

.....
áirasa áirasat galget álbmoga jienaid ovddastit, álbmot lea sin válljen Sámediggái

ealáhusaid birgenlági, omd: eana-doallu, boazodoallu, guolásteapmi

Láhka ja riekti • Čoahkkáigeassu

Láhka ja riekti

Norgga lágat čužžot Norgga **láhkagirjjis**. Lá-
gat leat dahkkon juohke servodatlaš **dilálaš-
vuhtii**. Jos ii čuovo lága, sáhtta **váidot**. Politii-
jat dutket váidon ášši ja árvvoštallet galget go
várohuhttit su gii lea váidon. Jos son áššás-
kuhtto, de manná ášši **diggái**. Dikkis galget
buhkat beassat mitalit ja duođaštit ja čájehit
dan maid sii dihtet ášši birra. Dikkis **meannu-
dit bealušteaddjit** ja politiiijat ášši. Go sii leat
muhtin áigge digaštallan ja láhkagirjji logadan,
de sáhttet duopmárat dubmet. Jos várohuvvon
olmmoš lea áššálaš, de son oažžu heivvolaš
ránngáštusa.

Verrošeapmi

Verrošeapmi lea go ii čuovo lága. Láhka mui-
tala ahte ii leat lohpi suoládit. Son gii suolá-
da, rihkku lága. Son gii verroša, rihkku lága ja
gohčoduvvo de vearedahkkin.

Go mánát rihkkot lága

Norggas ii leat lohpi ránngáštít mánáid vuollil
15 jagi. Dat mearkkaša ahte Norgga kriminá-
la vuolimus ahki lea 15 jagi. Jos mánát vuollil 15
jagi verrošit, de gohččojuvvoba mánná ja váh-
nen dahje fuolaheaddji **soabahusráđđái**. Dop-
pe deaivvadeaba suinna geasa verrošeapmi
čuožai. Soabahusrádis leat olbmot geat jođihit
ságasteami ja veahkehit čoavdit ášši.

Ránngáštus

Ránngáštus lea gillát váikkuhusaid das go leat
rihkkon lága ja verrošan. Diggi mearrida mak-
kár ránngáštussii heive dubmet. **Vearedahk-
ki** gillá ránngáštusa ja dubmehallo dikkis.
Ránngáštus sáhtta leat čohkkát giddagasas
muhtin áigge, máksit **sáhku** dahje **buhtadusa**,
dahje **servodatávkkálaš** barggu bargat muh-
tin áigge.

láhkagirjjis

girji gos čužžot buot lágat

dilálašvuhtii

dillái

váidot

diedihuvvot

várohuhttit

navdit sivalažžan

diggái

dikkis ságastit ášši birra ja
gávnnahit mii lea duohta

meannudit

giedahallet

bealušteaddjit

bealušta su gii lea váro-
huvvon

ránngáštusa

duomu, váikkuhusa

soabahusráđđái

soabahusrádis čoahkkánit ol-
bmot geat veahkehit čoavdit
riiddu

vearedahkki

son gii rihkku lága

sáhku

divada

buhtadusa

máksit dan ovddas maid lea
bilidan

servodatávkkálaš

bargu mii lea ávkin servodah-
kii omd. čuoigan- ja skohter-
láhtuid merket

Bargobihtát

Ohcci

Loga čeahkkáigeasu s. 32 ja vástit.

1. Mii lea monarkiija?
2. Geat galget stivret Norgga riikka?
3. Mii lea ráðđehus?
4. Mii lea Sámediggi?
5. Mii lea sámediggeráđđi?
6. Maid galgá sámediggeráđđi bargat?
7. Mii lea Sámedikki bajimus orgána?
8. Gallii jagis lea dievasčoahkkin?
9. Maid barget dievasčoahkkimis?

Dahkki

1. Gos čohkkájit sii geat mearridit Norggas?
2. Geat leat sii geat mearridit Norggas?
3. Mii lea Stuorradikki deháleamos bargu?
4. Goas vuodđuduvvui Sámediggi?
5. Geat čohkkájit sámediggeráđis?
6. Sámedikkis leat vihtta lávdegotti. Manin daid gohčodit?
7. Dahket áigelinnjá ja merkejhket dasa buot **vuodđologuid** mat dán kapihttalas leat namuhuvvon! Čilgejhket maidái mii dáhpáhuvai dan vuodđologus!

Dutki

1. Norggas lea monarkiija stivrenvuohki. Gávnahehket makkár stivrenvuohki lea eará Eurohpá riikkain!
2. Mana neahttabáikái: stortinget.no
Oza ja vástit gažaldagaid: Gii lea Norgga stáhtaministtar? Naba guolástusministtar? Man galle áirasa leat du fylkkas, Stuorradikkis? Geat leat sii? Gii lei vuosttaš válljejuvvon nisu Stuorradikkis ja goas dat lei?
3. Mana neahttabáikái: gonagasviessu.no
Oza govaid ja dieđuid Norgga Gonagasbearraša birra. Muital ja čájjet earáide ceahkis.
4. Mana neahttabáikái: samediggi.no
Oza ja vástit čuovvovaš gažaldagaid: Gii lea sámediggepresideanta? Naba várrepsideanta? Gii rabai ođđa sámedigge**gárdima** almmolaččat jagi 2000? Geat leaba sárgon/hábmen sámediggegárdima? Makkár dáhpáhusat leat Sámedikkis lagamus áigis? Sárggo Sámedikki symbola/govvosa!
5. Guorahallet ja digaštallet: Maid bargá sámediggi vai sámegiella galgá oidnot, gullot ja hállot/hupmot servodagas?
6. Maidái Suomas ja Ruotas leat Sámedikkis. Ohcet dieđuid daid birra.

vuodđologuid jahkeloguid
gárdima dálu, stuorra viesu

Bargobihtát

Ohcci

Loga čeahkkáigeasu s. 33 ja vástit.

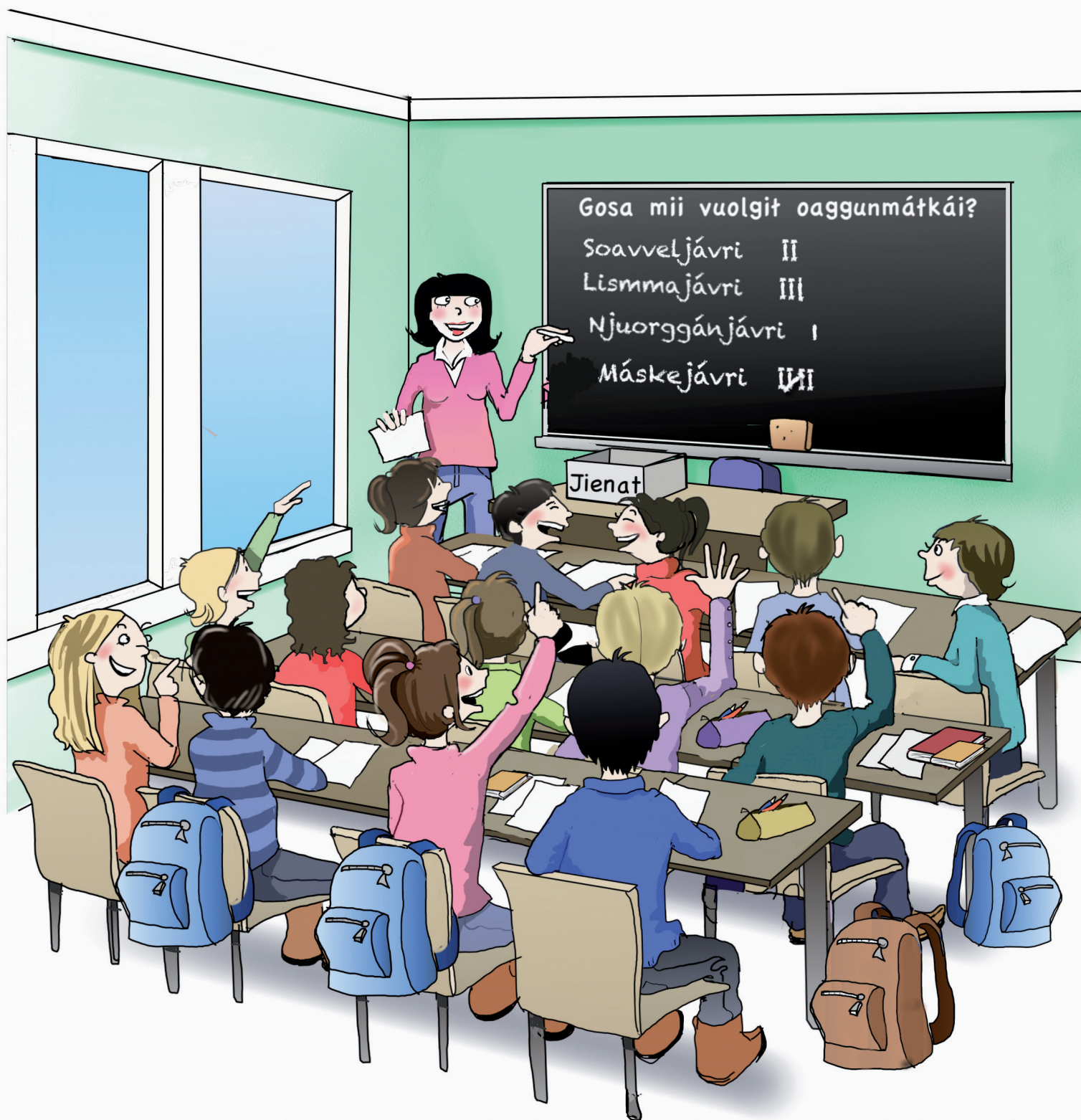
1. Gos gávdná Norgga lágaid?
2. Mii sáhtta geavvat jos ii čuoovo lága?
3. Gosa manná váidon ášši?
4. Mii lea verrošeapmi?
5. Mii lea Norgga vuolimus kriminála ahki?
6. Mii geavvá jos mánát vuollil 15 jagi verrošit?
7. Mii lea ránggáštus?

Dahkki

1. Maid ferte bargat jos ii dieđe mii lea lohpi ja lobihisvuohta?
2. Namut golbma olbmo geat leat dikkis go muhtin ášši meannudit?
3. Gii loahpalaččat dubme áššis?
4. Namut muhtin dábálaš verrošemiid!
5. Manne ránggáštuvojit verrošeadjit?
6. Čále fáktateavstta mas geavahat čuoovovaš doahpagiid:
verrošeapmi, vearddahkki, várohuvvon,
diggi, politiija, bealušteaddji, vihtan, čilget,
duopmár, áššálaš, ránggáštus.

Dutki

1. Jos vejolaš: Mannet diggái čuovvut muhtin ášši. Ságastehket dan birra geat dikkis ledje ja gokko guhtege čohkkái. Ledje go sierra láhttenjuolggadusat dikkis? Makkárat?
2. Dutket guovllu áviissaid vuossárggaid/mán-nodagaid, ovttá dahje guokte mánu! Leat go vearddagut leamaš vahkkoloahpaid? Makkár? Sáhttibehtet dahkat tabealla mii čájeha makkár vearddagut leat leamaš. Makkár vearddagut dahkkojit eanemusat? Ovdanbuktet dieđuid earáide ceahkis. Mat sáhttet leat sivat vearddaguide?

Válljen ceahkis. Eanetlohku mearrida.

3. Mii lea demokratiija?

Dán oasis oahpat

- Mii lea demokratiija
- Mii lea eahpedemokratiija
- Mo demokrátalaš servodat doaibmá
- Mo eahpedemokrátalaš servodat doaibmá
- Politihkalaš báhtareddjiid birra

Norgga servodat lea demokrátalaš servodat. Sáni demokratiija mearkkaša *álbmotstivren*. Dat fas mearkkaša ahte buohkat geat ássat Norggas, ovtta mearridit mo Norga galgá stivrejuvvot. Dan sii mearridit go jienastit válggaide. Dan olbmot sáhttet dahkat go sis lea **vuoigatvuohta** jienastit válggaide. Ovdal go jienastit politihkkáriid, de sii digaštallet ja čuvvot ođđasiid.

Demokratiija vuoigatvuodat

Norgga demokratiijas leat muhtin **vuodustuvvon** vuoigatvuodat buohkaide geat ássat Norggas. Dat leat

- **Sátnefriddjavuohta**
- **Oskufriddjavuohta**
- **Riektesihkkarvuohta**
- **Ovttadássašvuohta**
- **Searvefriddjavuohta**
- **Vuodđooahppu**
- **Oažžut veahki go dárbbáša**

vuoigatvuohta ožžot
lobi, riekti

vuodustuvvon
álgo, álggus biddjon
vuodđun

Sátnefriddjavuohta

Sátnefriddjavuohta mearkkaša ahte olbmot galget sáhttit friddja cealkit iežaset oaiviliid, ovdamearkka dihtii politihka ja oskkoldaga birra.

Sii galget sáhttit iežaset oaiviliid digaštallat earáiguin, ja sii galget sáhttit čállit iežaset oaiviliid sihke internehttii, áviissaide ja eará mediain. Sihke dábálaš olbmot ja mediat sáhttet friddja cealkit **ránngáškeahtá**.

Datte leat muhtin lágat mat ráddjejit dán vuoigatvuoda. Ii leat lohpi rasisttalaš cealkámušaid ovddastit, ii ge leat lohpi soaibmat ja áitit earáid. Dan ii leat lohpi njálmmálaččat ii ge čálalaččat. Olmmoš gii dan dahká, sáhtá ránngáštuvvot.

Demokráhtalaš riikkain lea lohpi čájehit ahte ii leat ovttaoaivil daid mearrádusain maid ráđdehus lea dahkan.

ránngáškeahtá
ránngáštusaga haga

Oskufriddjavuohta

Oskufriddjavuohta mearkkaša ahte buot olbmot galget friddja beassat čuovvut dan **oskkoldaga** dahje **eallinoainnu** mii sidjiide heive.

Ii oktage sáhte sin bágget guođđit dahje čuovvulit muhtin oskkoldaga dahje eallinoainnu. 15-jahkásažžan sáhtát friddja válljet guđe **oskuservodahkii** dahje eallinoidnui don háliidat gullat. Sáhtát maiddái válljet ahte it hálit gullat makkárgе oskuservodahkii dahje eallinoidnui.

Riektesihkkarvuohta

Riektesihkkarvuohta mearkkaša ahte ii oktage sáhte dubmehallot ja biddjot giddagas-sii ovdal go su ášši lea leamaš dikkis. **Diggi** mearrida lea go olmmoš sivalaš vai ii.

Muhtin olbmot bálvalit ja oskot luondduipmiliidda.

oskkoldaga religiuvnna

eallinoainnu oainnu eallimii

oskuservodahkii searvi mii čuovvu dihto oskku, omd. leastadialaš osku-searvi

diggi gosa olbmot čoahkkanit soahpat ja gávnnaht mii lea duohta ja riehta

Ovttadássásašvuohta

Ovttadássásašvuohta mearkkaša ahte buot olbmuin galget leat seammá vejolašvuođat ja vuoigatvuođat servodagas. Olbmot servodagas leat iešguđetláganat. Muhtimat leat dáččat dahje ruoššat, ja muhtimat leat sámít. Muhtimat leat doaimmashehttemat. Muhtimat leat homofiillat. Nissonat ja **albmát** maid leat sierraláganat. Buohkat galget beassat **váikkuhit** servodaga ovdáneapmái ja **oassálastit** servodaga bargguide, ja beroštumiidis mielde.

Searvefriddjavuohta

Searvefriddjavuohta mearkkaša ahte buot olbmot servodagas galget friddja beassat **searvat** servviide, beroštumiide ja politihkalaš bellodagaide. Dan sii galget sáhttit dahkat balakeahtta ránggáštuvvomis ja **oaguhuvvomis**. Sii galget maid lobálaččat sáhttit čájehit mielaset.

albmát dievddut

váikkuhit leat mielde mearrideamen

oassálastit leat fárus

searvat leat mielde, miellahtut

oaguhuvvomis
čuvvojuvvomis

Dás luonddugáhttenlihttu čájeheamen ahte sii vuostálastet badjelmeare guolásteami Sámi rittuin.

Go olbmot ásaht servviid ja politihkalaš bellodagaid, de sii leat mielde hábme-min servodaga ovdáneami. Searvvit ja politihkalaš bellodagat leat stuorra áv-kin servodahkii. Dat sáhttet leat mielde fuomášahttimin beliid servodagas mat eai leat nu buorit, ja maid ferte buoridit.

Vuodđooahppu

Vuodđooahppu fállu skuvllas dahje eará báikkis, ovdamearkka dihtii ruovttus. Buot Norgga ássiin lea vuoigatvuohta oažžut vuodđooahpu nuvtá. Dan sii galget oažžut 10 jagi. Oahpahus galgá addot oahppoplána mielde maid Stuor-radiggi ja Sámediggi leat mearridan.

Vuoigatvuohta oažžut veahki

Juohke olbmos Norggas lea **vuoigat-vuohta** oažžut veahki go son dan dár-baša. Sáhtta geavvat ahte olmmoš buohccá, massá barggus, dahje eará duodalaš dáhpáhusat gevvat su eallimis. Dalle galgá son oažžut veahki birgemii.

vuodđooahppu

oahppat ja hárjehallat lohkat, čállit ja rehkenastit. Dovdat iežas vuoigatvuodaid ja geatnegasvuodaid ja máhttit servodaga birra dan mađe ahte birge servodagas.

vuoigatvuohta riekti

Buohkat galget oažžut veahki, jos lea dárbu.

Demokratiija geatnegasvuodát

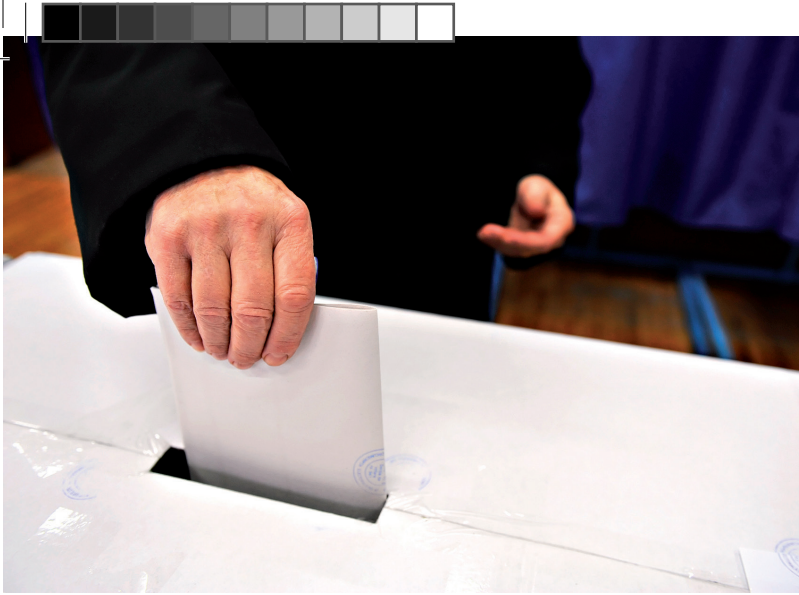
Demokratiija mielde čuvvot ollu vuoigatvuodát buohkai-
de geat ássat Norggas. Muhto jos servodat galgá šaddat
buorre buohkaide, de fertejit demokratiijas leat muhtin
geatnegasvuodát maiddá. Dat leat:

- Čuovvut lágaid ja njuolggadusaid
- Jienastit válggaide
- Máksit vearu
- Oahppat
- Váldit ovddasvástádusa

Čuovvut lágaid ja njuolggadusaid

Stuorradiggi lea mearridan lágaid maid buohkat galget
čuovvut. Go buohkat čuvvot servodaga lágaid ja njuolgga-
dusaid, de šaddá servodateallin buorre buohkaide. Rávis-
olbmot dovdet dábáleamos lágaid maid mii dárbbášit dieh-
tit árgabeaivvis. Soaitá don maid dovddat muhtin lágaid?

geatnegasvuodát juoi-
dá maid servodat
vuordá ahte don dagat

Buohkat geat sáhttet, galggašedje jienastit go leat válggat.

Ollu buorre oahppu dáhphuvvá olgun.

Jienastit válggaide

Go servodagas leat válggat ja jienasteapmi, de lea **sávahahti** ahte buohkat geat sáhttet, leat mielde mearrideamen geat galget stivret Norgga. Dan sii dahket go jienastit sin geaid dáhttot Stuorradiggái, Sámediggái, fylkkadiggái ja **gielddastivrii**. Dalle sii leat mielde mearrideamen geat galget stivret Norgga, Sámi, fylkka dahje **gieldda** njeallje jagi ovddos. Dán láhkai sii leat mielde váikkuheamen demokratiija **ovdáneapmái ja bisuheapmái**.

sávahahti vuordámuš
gielddastivrii suohkanstivrii
gieldda suohkana
ovdáneapmái ja bisuheapmái
 vai demokratiija ovdána ja bissu
sisaboadus báلكás

Máksit vearu

Buot olbmot geat barget ja dinejit ruđa, galget máksit oasi iežaset **sisaboadus** Norgga stáhtii. Dat lea máksit vearu. Ráđđehus fas juohká vearroruđaid vuoiggalaččat vai dat bohtá buorrin olles Norgga álbmogii. Muhtimin dáhphuvvá ahte olmmoš buohccá dahje massá barggus. Dalle dárbbáša veahki. Dan veahki oažžu earret eará vearroruđaid bokte.

Oahppat

Oahppat lea deháleamos geatnegasvuohta demokratiijas. Jos mii galgat sáhttit bisuhit buorre servodaga ja demokratiija buohkaide, de lea dehálaš ahte mii oahppat lohkat ja čállit. Dalle sáhttit lohkat dieđuid ja čállit ja muitalit iežamet oaiviliid earáide. Lea maid dehálaš ahte mii oahppat mo Norgga servodat doaibmá ja mo demokratiija

doaibmá. Danne lea oahppu **geatnegahtton**. Geatnegahtton oahppu álgá dan jagi go mánná deavdá 6 jagi ja loahppá dan jagi go deavdá 16 jagi. Dat fáullo skuvllain, ruovttuin dahje eará báikkiin ja bistá unnimusat 10 jagi. Stuorradiggi ja Sámediggi leat ovttas mearridan maid buot Norgga oahppit galget oahppat skuvllas. Dat čuožžu oahppoplánas, ja buot Norgga ja Sámi skuvllat leat geatnegahtton čuovvut dan.

Váldit ovddasvástádusa

Ovddasvástádus lea sátni maid mii dávjá gullat, muhto eat álo smiehta maid dat duodaid mearkkaša. Rávisolbmui lea stuorra ovddasvástádus. Sis lea bargu maid galget doaimmahit. Dávjá leat sis mánát geat galget oahppat ollu ja oažžut visot **dárbašiid**, veahki ja **ovddas-**

morraša. Rávisolbmot galget máhttit ruovttu ruhtadili **láhčit** nu ahte viesso-láigu ja elrávdnji mákso, ja ahte bearraša borramuš ja biktasat leat buorit.

Soaitá dus lea ovddasvástádus muhtin áššiin ruovttus? Dađe mielde go stuorut, de lassána maiddái du ovddasvástádus.

Mis lea geatnegasvuohta ovddasvástádusa váldit iežamet daguin, ja servodat vuordá ahte mii dahkat dan. Jos don leat njálbmon earáiguin, de vurdo ahte don válddát ovddasvástádusa, dagat buori fas, ja heaittát njálbmumis. Dalle don válddát ovddasvástádusa iežat daguin.

geatnegahtton bákkolaš, bággejuvvon

dárbašiid ávdnasiid maid dárbaša

ovddasmorraša jeddehusa jos lea váivi ja veahki birget

láhčit plánat, ordnet

Váhnemiin dahje fuolaheddjiin lea stuorra ovddasvástádus. Sii galget ollu oahpahit mánáide.

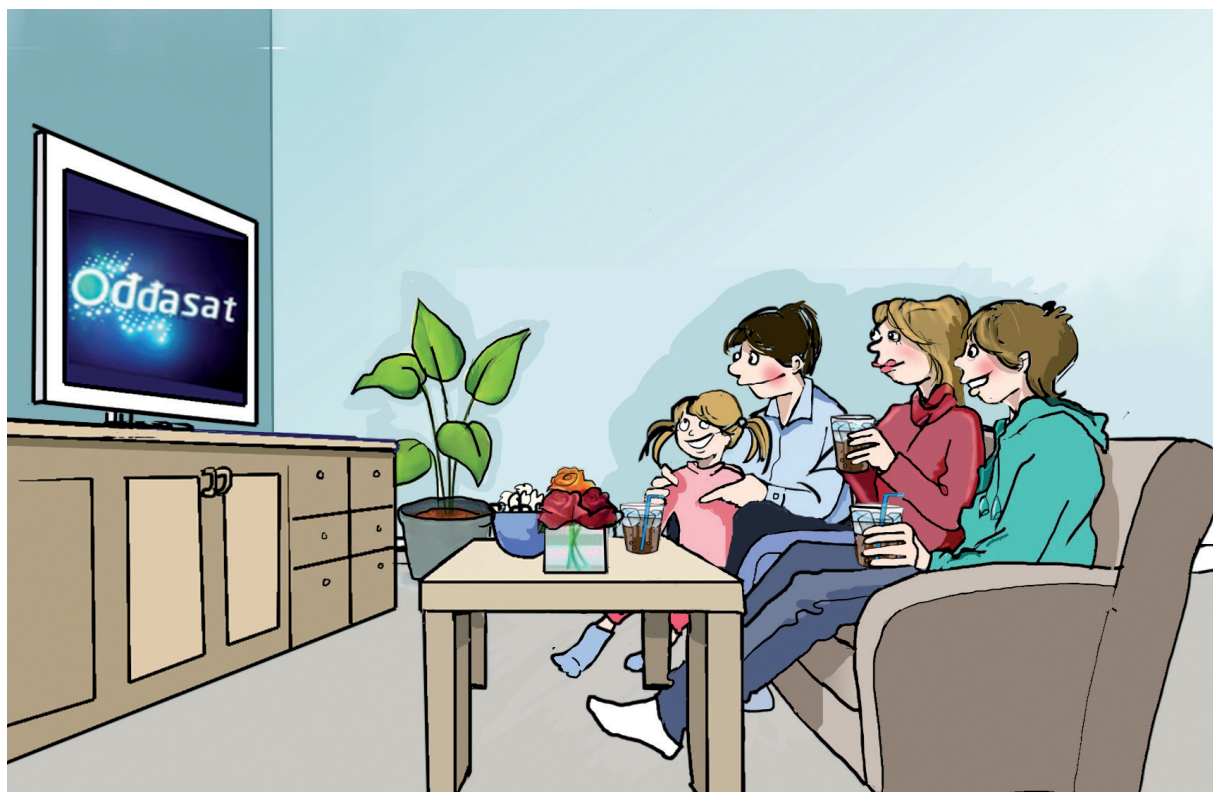

Eanetlohku mearrida

Demokratiija ii mearkkaš ahte buohkat sáhttet mearridit buot álo. Dávjá mii fertet čuoovvut dan maid eanetlohku mearrida. Datte galgá eanetlohku vuhtii váldit unnitlogu oaiviliid áššis. Dasa lassin fertet muitit čuoovvut njuolggadusaid ja lágaid.

Skuvllas mearrida rektor ollu, muhto son ferte čuoovvut lágaid. Nu galget maddái oahpaheaddjit ja oahppit. Ceahkis sáhttibehtet mearridit muhtin áššiid, muhto dii fertebehtet čuoovvut skuvlla njuolggadusaid maid olles **skuvlaservodat** ovttas lea mearridan ja dohkkehan.

skuvlaservodat oahppit, váhnemat, rektor, oahpaheaddjit, eará bargit

Okta min geatnegasvuodain lea čuoovvut mielde das mii dáhphuvvá servodagas.

Ná doaibmá demokratiija

Riikkain main lea demokratiija, beassá olles álbmot leat mielde mearrideamen mo servodat galgá doaibmat.

Jos mii galgat leat mielde mearrideamen mo servodat galgá doaibmat, de fertet mii oahppat servodatáššiid birra. Servodatáššiid birra mii oahppat skuvllas, mediaid bokte ja go ságastit eará olbmuiuin. Dáinna lágiin mii hukset iežamet oaiviliid ja jurdagiid áššiid ektui.

Mii berret leat mielde digaštallamiin ja jienastemiin. Dán láhkai mii sáhttit váikkuhit servodatovdáneapmái.

Gápmagahtta lea váttis goastat.

Dáruiduhttin

Dalle go Norga lei aitto šaddan demokratiijan, de eai ožžon dábálaš olbmot ja nissonat leat mielde mearrideamen mo riika galggai stivrejuvvot. Dalle ožžo dušše **jábálaš** albmát dahje dievddut ja eanaoamasteaddjit šaddat politihkkárin ja jienastit. Sámit eai ožžon jienastit jos eai eaiggáduššan ja gilváv eatnamiid.

Sáhtta leat eahpevuoiggalaš jos eanetlohku galgá beassat mearridit lágaid mat čuhcet álgoálbmogiidda. Dat dáhpáhuvai jagi 1898. Dalle Norgga eiseválddit dohkkehede lága mii celkkii ahte buot sámi oahppit skuvllas galget oahppat dušše dárogiela **hállat**, lohkat ja čállit. Lágas čuoččui maid ahte sáme-giela ii lean lohpi hállat, lohkat ja čállit skuvllas.

Dát skuvlalahka váikkuhii garrasit sáme-gielat mánáide. Ollugat eai oahppan lohkat

ja čállit, ja eai ádden dahje ipmirdan dan mii oahpahuvvui skuvllas. Sáme-giella measta jávkka áibbas. Dát áigi gohčoduvvo *dáruiduhttin áigin*.

Muhtin oahpaheaddjit ja skuvlabargit vuostálaste dán lága. Sii vásihedje ahte mánát eai oahppan dárogiela eai ge eará. Sii mángii váidaledje ráđđehussii. Loahpas ráđđehus árvvoštalai ja guldalii váidalusaid. Sii rievdatedje lága, ja Stuorradiggi dohkkehii rievdadusa.

Jagi 1967 šattai lohpi oahpahit sámegillii, ja sáme-giella šattai maid fágan skuvllain. Dalle lei dáruiduhttin bistán measta 70 jagi, ja ollu sápmelaččat ledje massán sáme-gielaset.

Gonagas lea maŋŋá sámiin ándagassii bivdán daid vahágiid ovddas mat dahkkojedje dáruiduhttin áiggis. Demokratiijas fertejit maiddái álgoálbmogat beassat váikkuhit iežaset servodatovdáneapmái. Jos sii dan eai beasa, de sáhttet kultuvra, árbevierut, giella ja máhttu jávkat.

jábálaš rikkis, eanaoamastaeaddji
hállat hupmat

Karášjogas jagi 1950.

Eahpedemokratiija Norggas

Nuppi máilmmesoadiáigge jagiid 1940–1945 ii lean Norggas demokratiija. Cuonomanu 9. beaivve jagi 1940 duiskalaččat fallehedje Norgga. Muhtin mánuid manjá ledje sii váldán badjelasaset olles riikka. Duiskalaččat ledje nasisttat. Sin stivrenvuohki lei eahpedemokrátalaš. Dat lei **diktatuvra**. Hitler oktan iežas mielbargiiguin stivríi olles Duiskka. Son háliidii maiddái Norgga stivret.

Muhtin norgalaččat dorjo Hitlera ja su mielbargiid ja barge ovttas singuin. Sii ledje mielde muhtin bellodagas man namma lei Nasjonal Samling (NS), ja Vidkun Quisling lei sin jodiheadđji. Nasjonal Samling bello dat gildii eará bellodagaid go NS. Sii bidje eret dan ráđđehusa maid olbmot ledje demokrátalaččat válljen, ja bidje sadjái ođđa ráđđehusa man NS ja Quisling galgai jodihit.

diktatuvra stivrenvuohki gos okta olmmoš mearrida visot lágaid ja mo riikka ruđaid geavahit

Adolf Hitler dearvvaha iežas čuovvoledđjiid.

Vidkun Quisling lei NS-bellodaga miellahttu ja Norgga ministtarpresideanta jagiid 1942–1945.

Mo doaibmá eahpedemokratiija?

Nasisttat dáhtto ahte olles Norgga álbmot galggai čuovvulit nasismma ja Nasjonal Samling bellodaga. Sis lei plána dasa mo dán čađahit.

Sii mearridedje ahte oahpaheaddjit galge skuvllain oahpahit mánáide ahte nasisma lei buorre. Buot mánát gaskal 10 ja 18 jagi galge šaddat NS bellodaga nuoraidjoavkku miellahttun. Nasisttat čuvvo mielde ja **dárkkistedje** buot áviissaid ja gilde olbmuid radio guldaleamis. Ii oktage ožžon cealkit dahje čállit **funet** nasisttaid ja nasismma birra.

dárkkistedje dárkilit lohke

funet negatiivvalaččat

Ollu nuorat serve Norgga NS nuoraidsearváij; Hirdenii. Dát govva čájeha muhtin ávvudeami.

Olbmot miehtá Norgga vuosttildedje nasismma

Norgga álbmot **vuostálastigodii** dákkár stivrenvuogi. Ollu oahpaheaddjit celke eret bargguin danne go sin mielas ii lean riehta ahte sii galge oahpahit ohppiide ahte nasisma lei buorre. Ollugat sis sáddejuvvojedje Girkonjárgii soahtefárgan ja bággobargin. Ollu áviisačállit heite čállimis danne go journalisttat eai háliidan čállit ahte nasisma lea buorre, ja ollu áviissat loahpahunvvojedje. Ollu váhnemat eai diktán mánáid diedihit NS-bellodaga nuoraidjoavkku miellahtun. Muhtin olbmot čihkosis plánegohte vuostálastit nasismma ja nasisttaid.

Olbmot geat eai čuvvon nasisttaid lágaid, biddjojedje giddagassii. 400 olbmo áššáskuhttojedje duomu haga ja maid duiskalaččat dahje Norgga nasisttat godde.

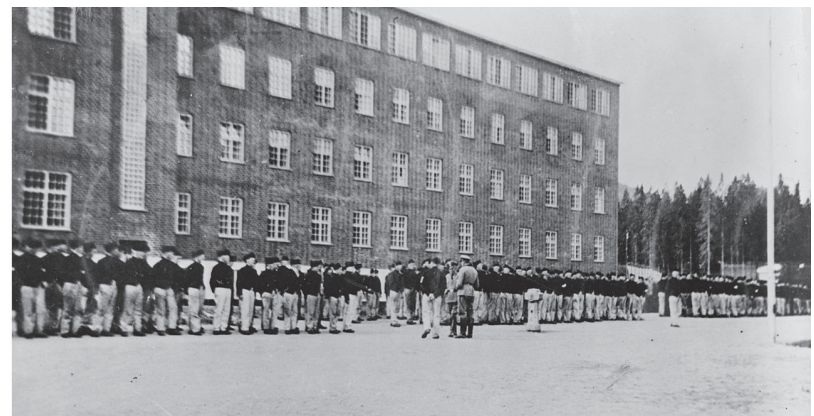
Dan áigge go 2. máilmmesoahhti lei Norggas, sáhtii nasisttaid ráđđehus olbmuid **čilgekeahtá** ja **dubmekeahtá** bidjat giddagassii. Juvddálaččat biddjojedje giddagassii, dušše danne go sii ledje juvddálaččat. Eai danne go sii ledje **verrošan**. Hitler áiggui jávkadit buot juvddálaččaid máilmmis.

Nasisttaid vuosttildeapmi Sámis

Gávdnokit ollu muitalusat dan birra mo olbmot **vuostálaste** nasisttaid ja Duiskka soalddáhiid.

Muhtimat veahkehedje olbmuid báhtarit Englándii dahje Ruttii. Earát fas veahkehedje Norgga ja Englándda soalddáhiid biktasiiguin, borramušai-
guin, fievrriiguin ja eará dárbašiiguin. Muhtimat vákšo Duiskka soalddáhiid ja sin lihkastemiid ja diedihedje Sovjet (Ruošša) soahtehearráide dan maid sii oidne. Daid gohčodit *Partisanan*.

vuostálastigodii álge bargat vuostá
čilgekeahtá ii čilget
dubmekeahtá ii dubmet
verrošan lága rihkkon
vuostálaste barge vuostá

Grini giddagassii šadde sii geat vuostálaste nasisttaid.

Politihkalaš báhtareaddjit ja dorvoohccit

Ollu riikkain máilmmis lea eahpedemokratiija. Okta olmmoš dahje okta bellodat mearrida buot daid riikkain. Dat leat *diktatuvrastáhtat*. **Diktáhtorat** dárbbasit dávjá politijaid ja militeara várjalit sin vai sii sáhttet bisuhit fámu. Dákkár riikkain ii leat sátnefriddjavuohta. Dat mearkkaša ahte olbmot eai sáhte almmolaččat cealkit maid sii oaivvildit iešguđet servodatáššiin.

Jos čoahkkanit ja celket iežaset oaiviliid, dahje cuiggodit stivrenvugiid ja diktáhtora, sáhttet politijat bidjat sin giddagassii ja **illástit** sin garrasit. Muhtimat goddojit, dahje dušše “jávket”. Dákkár stivren rihkku olmmošvuoigatvuođaid.

Ollugat geat áiggošedje buoridit olbmuid vuoigatvuođaid, bággejuvvojit guođdit ja fárret eret diktatuvrastáhtain jos galget beastit **heakkaset**. Muhtimat sis leat maiddái Norgii boahtán. Daid mii gohčodit politihkalaš **dorvoohccin** ja **báhtareaddjin**.

Norga ja eará demokráhtalaš riikkat čuvvot mielde mii dáhpáhuvvá máilmmis ja veahkehit politihkalaš báhtareddjiid. Lagašservodaga olbmuide, ja maiddái dutnje, leat vuordámušat ahte bures vuostáiváldit ja veahkehit ođđa ássiid oahpásmuvvat min servodahkii.

dorvoohccit

asylohcci, ohcá dorvvu dahje suodjaleami

diktáhtorat

son gii mearrida buot olles riikkas

illástit

huškut ja eará láhkai fysalaččat hávváduhttit, biinnidit

heakkaset

iežaset heakka

dorvoohccin

olmmoš gii ohcá dorvvu eará riikkas, politihkalaš báhtareaddji

Norgii bohtet ollu politihkalaš báhtareaddjit riikkain gos lea váralaš vuostálastit eiseválddiid.

Demokratiija • Čoahkkáigeassu

Demokratiija

Demokratiija mearkkaša álbmotstivren. Dat fas mearkkaša ahte riikka ássit mearridit mo ja geat galget riikka stivret. Jos riikka demokratiija galgá doaibmat, de leat riikka ássiin muhtin vuoigatvuođat. Sis leat sátnefriddjavuohta, oskufriddjavuohta, ja sii galget oažžut oahpu ja veahki. Sin ii sáhte bidjat giddagassii ovdal go ášši lea dikkis meannuduvvon, ja sii galget sáhttit friddja ásaht servviid mat ovddidit sin beroštumiid. Demokratiijas eai leat dušše vuoigatvuođat, muhto maiddái geatnegasvuođat. Demokratiija ovdána ja doaibmá go olbmot dihtet ja čuvvot iežaset geatnegasvuođaid. Sii galget jienastit válggaide, oahppat, máksit vearu, čuovvut lágaid ja njuolggadusaid, ja váldit ovdasvástádusa iežaset daguin.

Eahpedemokratiija

Muhtin riikkain lea diktatuvra. Dat mearkkaša ahte lea okta, dahje dušše moattis geat stivrejit olles riikka. Doppe eai leat bellodagat maid olbmot sáhttet jienastit. **Diktáhtor** ja su mielbargit ásaht lágaid iežaset oaiviliid mielde, ja riikka álbmot ii beasa leat mielde mearrideamen mo riika galgá stivrejuvvot. Sii mearridit maid áviissat ožžot čállit ja makkár prográmmat TV:s ožžot oidnot. Dán láhkai sii háliidit čiehkát iežaset daguid. Sii eai hálit ahte **máilmmeservodat** galgá gávnnaht mii dáhpáhuvvá sin riikkas. Sii geat eai leat ovttaoaivilat politihkain ja vigget vuostálastit láhkamearrádusaid, sáhttet biddjot giddagassii dahje goddot. Sosiála mediat nu go facebook ja youtube leat dagahan váttisvuođaid diktatuvrraide čiehkát vearddaguid ja illástemiid álbmoga vuostá.

Politihkalaš báhtareaddjit ja dorvoohccit

Politihkalaš báhtareaddjit ja dorvoohccit leat olbmot geat leat **gártan** báhtarit diktatuvrastáhtain. Doppe sii leat áitjuvvon jos leat cuiggodan stivrejumi, dahje oaivvildan juoga eará go diktáhtor ja su mielbargit. Ollu báhtareaddjit ja dorvoohccit leat bohtán Norgii. Sii sáhttet ohcat asyla. Jos dan fidnejit, de leat sii sisafárreaddjit, ja dalle sáhttet ohcat bargugu ja bargagoahtit. Sis leat dalle seammá vuoigatvuođat ja geatnegasvuođat go buot eará Norgga ássiin.

diktáhtor son gii stivre diktatuvrra

máilmmeservodat eará riikkat máilmmis ja sin stivrejeaddjit

dorvoohccit asylohccit

gártan ferten, šaddan

Bargobihtát

Ohcci

Loga čeahkkáigeasu s. 54 ja vástit.

1. Maid mearkkaša demokratiija?
2. Makkár vuoigatvuođat leat olbmuiin demokráhtalaš servodagain?
3. Makkár geatnegasvuođat leat sis?
4. Maid mearkkaša diktatuvra?
5. Mo stivre diktáhtor?
6. Mii geavvá sidjiide geat eai leat ovttaoavil diktáhtora mearrádusain?
7. Geat leat politihkalaš báhtareaddjit ja dorvoohccit?

Dahkki

1. Mo doaibmá demokratiija?
2. Manne lea dehálaš ahte olbmot ohppet lohkat ja čállit?
3. Geat stivrejedje Norgga 2. máilmmesoadiáigge?
4. Mii lei nasisttaid bellodaga namma?
5. Man láhkai Norgga álbmot vuostálasttii nasisttaid?
6. Lei go nasisttain lohpi bidjat olbmuid giddagasii, jos vel eai lean ge verrošan?
7. Demokráhtalaš riikkain lea lohpi cealkit friddja dan maid oaivvilda sin birra geat

stivrejit ja mearridit riikkas. Válljehehket muhtin áigeguovdilis ášši maid sáhtta di-
gaštallat ceahkis. Muitet ahte buohkain lea
lohpi cealkit iežaset oainnu ášši ektui, ja ii
oktage galgga oainnus geažil cuiggoduvvot
dahje fuonášuvvot.

8. Geavahehket bálddastahttindiagramma (oahpaheaddjis fidnet). Árvvoštallet doahpapiid ja bardet dáid demokratiija beallái, diktatuvrra beallái dahje gasku:

álbmotstivren, lágat, báhtarit, vuoigatvuo-
đat, dárkkistit, friddja, čiegusvuohta, jie-
nastit, čuovvut mielde, bellodat, nasisma,
ovttadássásašvuohta, dorvoohcci, jávkadit,
skuvla, oahppu, digaštallat, čuovvulit, okta
bellodat, giellit, giddagas, bilidit, goddot,
rabasvuohta, áitit, stivrenvuohki, propa-
ganda

9. Dahket unnimusat vihtta gažaldatkoartta dán kapihttalis! Dahket spealu, ja son gii boahká vuosttamužžan lohppii, lea vuoitán.

Dutki

1. Geahčadehket govvagirjjiid, lohkket girjjiid ja filmmaid 2. máilmmisoađis! Ságastehket dan birra mo servodateallin lei dan áigge.
2. Lohkket áviissaid! Geahččalehket gávdnat čállošiid servodagaid birra gos ii leat demokratiija! Čájehehket earáide dan maid lehpet gávdnan.
3. Lohkket novealla: *Skuvlagánda*. Laila Stien. Maid dat muitala dáruiduhttináiggi birra?

Norgga ja Sámi stuorámus politihkalaš bellodagat.

4. Politihkka – leat mielde

Dán oasis oahpat

- Mii lea politihkka
- Mii lea politihkalaš bellodat
- Maid politihkkár bargá
- Goas ja mo válggat dáhpáhuvvat
- Mo media čuvge ja váikkuha min

Politihkka mearkkaša dan ahte leat mielde mearrideamen. Politihkka lea visot doaimmat mat dahket ahte min servodat šaddá nu mo mii háliidit, ja ahte olbmui galgá leat buorre dilli. Muhtin olbmot háliidit šaddat *politihkkárin*. Sii leat dalle mielde mearrideamen áššiid mat gusket buohkaide. Dat lea *politihkka*.

Politihkalaš bellodagat

Politihkkárat ásahit joavkkuid maid mii gohčodit *politihkalaš bellodahkan*. Sii ráhkadit joavkkuid daid áššiid vuodul mat sidjiide leat dehálaččat servodagas.

Muhtin politihkkárat oaivvildit ahte skuvlamánát galget oažžut liegga mállásiid juohke beaivvi skuvllas. Earát fas oaivvildit ahte dasa mii eat sáhte geavahit ruđaid go skuvlaviesut ja buohcceviesut leat nu fuonit ahte leat gahččamin čoahkkái. Sin áigumuš lea divvut ja hukset ođđa skuvlaviesuid ja buohcceviesuid. Earát fas háliidit ahte guovllu olbmot galggašedje friddja beassat **mohtorfievrruiguin** johtit meahcis. Fas earát lohpidit ahte sii áigot heaittihit **ruvkedoaimmaid** mat nuoskkidit luonddu eatnamiid ja **čázádagaid**. Dán láhkai politihkkárat geahččalit oažžut olbmuid jienastit sin bellodaga.

Juohke politihkalaš bellodagas lea **prográmma** mii muitala mo bellodat háliida ahte servodat galgá šaddat ja leat. Ollugat dorjot ovttá bellodaga go sii leat dainna ovttaoavilát. Dalle sáhttet šaddat bellodaga miellahttun. Dan sii dábálaččat maid jienastit go leat válggat.

mohtorfievrruiguin

omd. skohter ja mohtorsihkkel

ruvkedoaimmaid

bohkat ja roggat eatnamis málmma mas buvttadit omd. ruovddi, dahje golli

čázádagaid

jogaid ja jávrriid

prográmma

diedáhus, čálus

*Gii ollu sárdnu,
ollu šaddá vástidit.*

Válggat

Buohkat geain lea **vuoigatvuohta**, sáhttet jienastit. Dalle leat sii mielde mearrideamen geat galget leat politihkkárat njeallje jagi ovddos guvlui. Dan sii dahket go jienastit muhtin politihkalaš bellodaga. Dus lea vuoigatvuohta jienastit go deavdát 18 jagi ja leat Norgga stáhtaassi.

Norggas leat golbma iešguðet válgga. Dat leat stuorradiggeválga, sámediggeválga ja **gieldda**- ja fylkkadiggeválga. Sámediggeválggas sáhttet sápmelaččat miehtá Norgga jienastit. Sii geat áigot jienastit sámediggeválggas, fertejit diedihit sámi jienastuslohkui. Olles riika lea juhkon 7 **válgabiirii** gos sámit sáhttet jienastit politihkkáriid geaid sii háliidit galget beassat Sámediggái.

Válggat leat juohke njeallját jagi. Stuorradigge- ja sámediggeválga lea seammá jagi, ja gieldda- ja fylkkadiggeválggas sii mearridit geat galget stivret ja mearridit sin gielddain ja fylkkas. Jos diehtá ahte ii leat ruovttus dan beaivvi go válggat dollojit, de lea vejolaš jienastit ovdagihtii.

Válggat. Juohke jietna máhcco ja biddjo stobii. Dákkár stobet leat juohke gielddas daid áiggiid go jienasteapmi čađahuvvo.

Jienasteapmi dáhpáhuvvá čihkosis. Juohke jienasteaddji ferte okto mannat liinni duohkái ja doppe son vállje bellodaga man jienasta. Ii oktage oainne ja oaččo diehtit maid don jienastat, jos ieš it hálit mitalit dan.

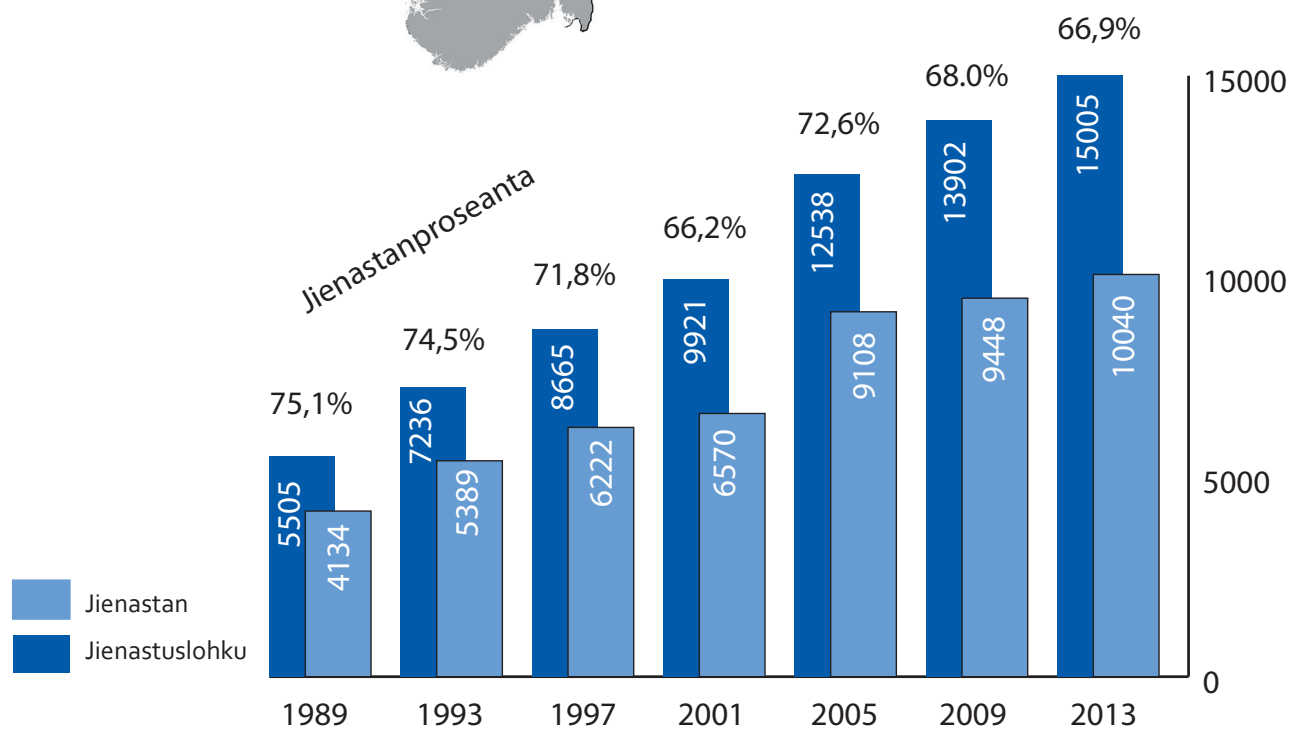
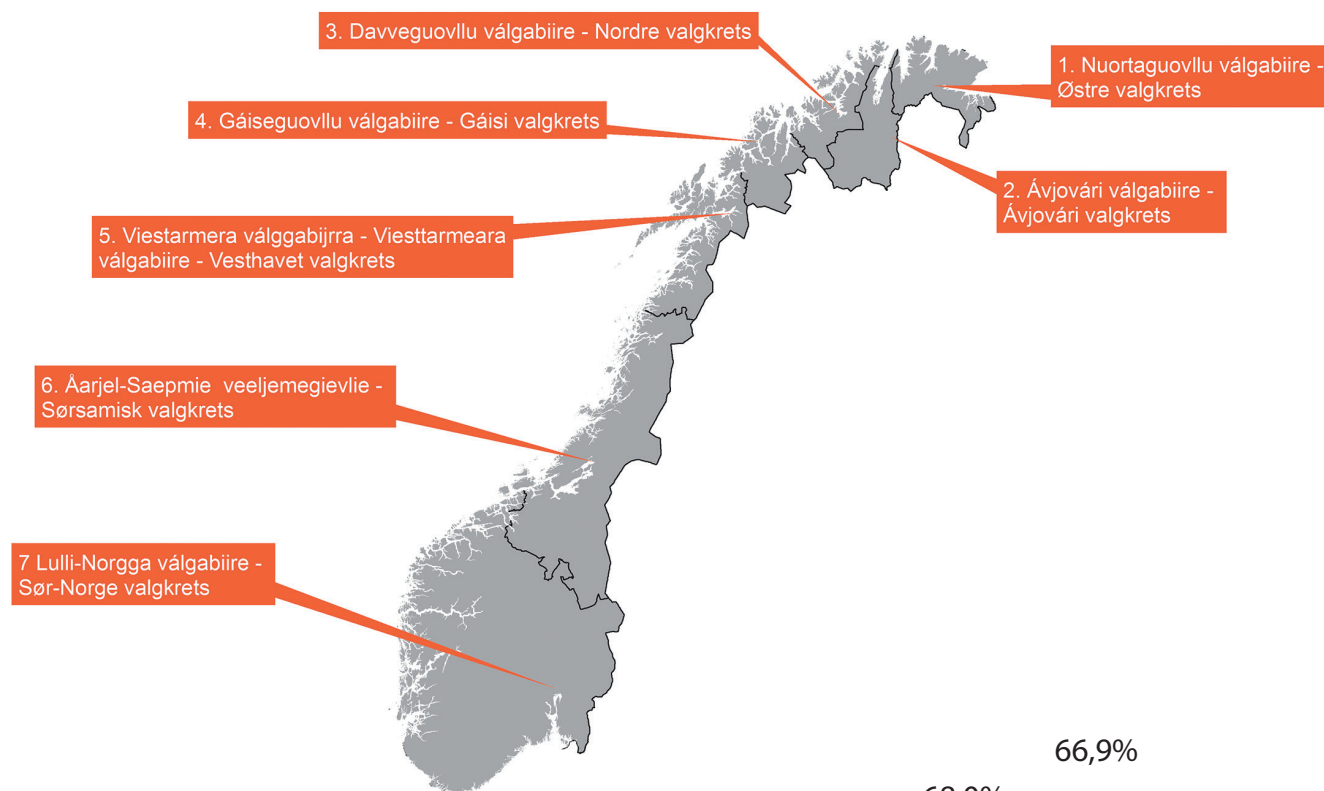
vuoigatvuohta riekti

gieldda suohkan

válgabiirii válgaguovlluide

Gal njuoska gálbbenáhkki vatná.

Sámedikki čieža válgabiirre.

Gráfa muitala man ollugat leat diedihán iežaset sámi jienastuslohkui ja man ollugat sis leat jienastan dan rájes go sámediggejienasteapmi álggii.

Gielddastivra

Norggas lea maid nu ahte **gielddat** ja fylkkat mearridit ieža. Dat lea guovllu-demokratii ja oassi Norgga demokratiijas.

Go leat **gieldda-** ja fylkkaválggat, de gieldda- ja fylkkaássit válljejit áirasiid geat galget čohkkát gielddastivrras ja fylkkadikkis. Válggat čađahuvvojit seammá láhkai go stuorradigge- ja sámediggeválggat. Politihkalaš bellodagat mat ožžot ollu jienaid, ožžot maid ollu áirasiid gielddastivrii- ja fylkkadiggái. Dán láhkái leat gieldda olbmot mielde mearrideamen geat galget stivret dan gielddas ja fylkkas gos sii ássat.

Gielddastivra lea bajimus mearrideaddji orgána gielddas. Sátnejođiheaddji stivre bajimusas, ja son gullá dábálaččat dan politihkalaš bellodahkii mii oaččui eanemus jienaid válggas. Eará áirasat leat sii geat maid leat ožžon ollu jienaid válggas.

Sátnejođiheaddji jođiha gielddastivrra. Gieldda dahje suohkan oažžu ruđaid daid olbmuin gielddas geat mákset vearu. Dasa lassin oažžu gieldda ruđa stáhtas.

gielddastivra suohkanstivra
gielddat suohkanat

Gielddaválggat dāhpāhuvvet juohke njealjāt jagi, ja dat leat maid čihkosis. Gielddaválggain mii jienastit dan bellodaga mii galgá stivret gieldda njeallje jagi ovddosguvlui.

Frank Martin Ingilæ lea Deanu sátnejođiheaddji. Son jođiha dan bellodaga mii oaččui eanemus jienaid manimus gielddaválggain, ja beasai dalle sátnejođiheaddjin. 2013.

Muhtin gielddain lea nuoraidráđđi. Das sáhttet gieldda nuorat cealkit iežaset oaivila áššiid birra mat gusket sidjiide.

Muhtin gielddat leat sámegielddat. Gielddaid ássit galget sáhttit gulahallat sámegillii buot **almmolaš** ása husain, nu go gielddastivračoahkkimiin, dearvvašvuodabálvalusas ja ráđđeviesus, sihke njálmmálaččat ja čálalaččat.

Sámegielddat ožžot lassi ruđa Sámedikkis vai sii sáhttet ovddidit sámi servodaga ja sámi giela.

almmolaš buot gieldda ássiid várás

Deatnu lea sámi giella. Dat mearkaša ahte visot almmolaš ása husat galget galbejuvvot sámegillii maidái.

Gielddastivra galgá vearroruđaid, stáhtaruđaid ja sámédiggeruđaid juohkit iešguđet doaimmaide. Dákkár doaimmat sáhttet leat

- Mánáidgárddit
- Skuvllat
- Boarrásiidsiiddat
- Buollin- ja suodjalusdoaimmahagat
- Lášmmohallanbáikkiid hukset
- Girjerájus
- Oadjebas skuvlageainnut
- Gosa galget ođđa viesut huksejuvvot

Deanu sameskuvlla lea gieldda huksen ja jodiha. Gieldda máksá oahpaheddjiide, rektorii, bassái ja eará bargiide báلكkáid. Dat maid oastá girjjiid, dihtoriid, kopierenmášiinna ja eará ávdnasiid maid oahppit ja oahpaheaddjit dárbbasit dasa ahte oahppat.

Ella Marie Hætta Isaksen

Ella Marie lea 16 jahkásaš, ja son lea Deanu gieldda nuoraidráđi ovdaolmmoš. Son lea nuorra politihkkár, ja son demokrátalaččat ovddasta gieldda nuoraid oaiviliid áššiin mat gusket sidjiide.

Son hálešta ja čoahkkimastá nuorai-
guin ja gieldda eiseválddiiguin. Sii
ovttas gávdnet čovdosiid mat leat
buorit nuoraide geat áset gielddas.
Dán láhkai sáhttet gieldda politihkká-
rat ja nuorat gulahallat. Nuorat besset
demokrátalaččat oassálastit, ja ráđi
bokte lea sis vejolašvuohta iežaset
oaiviliid buktit ovdan. Sii leat dalle
mielde servodaga ovdáneamis, ja sin
jienat gullojit áššiin mat gusket sidji-
de.

Ella Marie háliida ahte gielddaid
nuorat galget beroštit politihkas ja
demokratiijas, ja dan láhkai buo-
ridit mánáid ja nuoraid dili lagaš-
servodaga. Maid don háliidat buori-
dit du gielddas?

Čállon jagi 2014.

Fylkkadiggi

Go leat gieldda- ja fylkkadiggeválggat, de välljeuvvojit áirasat maiddái fylkkadiggái.

Fylkkadiggi lea bajimus mearrideaddji or-gána fylkkas, ja dat galgá jođihit fylkka-gieldda barggaid. Sin jođiheaddji lea *fylkka-sátnejodíheaddji*. Áirasat välljejit iežaset gaskkas su gii galgá doaibmat fylkkasátne-jodíheaddjin. Son galgá ovtas daid eará áirasiiguin jođihit fylkkagiieldda politihka ja barggaid.

Fylkkagielda galgá geahččat bearrái ahte joatkkaskuvllat doibmet nu mo galget. Sii galget fuolahit ahte miehtá fylkka leat bátne-doaktárat ja ahte buot skuvllaoahppit ožžot buori ja nuvtá bátne-divššu. Sii galget iskat ja divvut fylkka geainnuid ja fuolahit johtalusa báikkiid gaskka. Luonddugáhtten, elrávndji, kulturfálaldagat ja ealáhusaid ovddidit, leat eará doaimmat maid fylkkagielda galgá fuolahit ja čuovvut.

Finnmark fylkeskommune
Finnmárkku fylkkagielda

Fylkkagielda galgá earret eará geahččat bearrái ja divvut fylkka geainnuid dárbbu mielde.

Mediat – sátnefriddjavuohta ja diehtajuohkin

Friddjaáiggefálaldagat

Mun ásan Girkesgielddas. Dál fertejit politihkkárat smiehttagoahit mánáid ja nuoraid birra. Min mie-
las lea ahkit manjá gaskabeivviid. Ii leat oktage bá-
ki gos mii, nuorat sáhttit deaivvadit, háleštit, dán-
sut ja speallat. Eai buohkat liiko čuoigat ja spáppa
čiekčat. Valáštalliide gal leat vaikko man ollu fálalda-
gat ja hárjehallit ja báikkit gos deaivvadit. Mii gáibi-
dit ahte gielddapolitihkkárat beroštišgohtet ja gulda-
lit min, vai gielda šaddá buorre báiki buohkaide.

Elle

Čálli giehta ollá guhkás.

Mángii mii dadjat ja cealkit juoidá maid mii oaivvildit muhtin ášši dahje dilálašvuoda birra. Dalle mii dadjat dan, ja muhtimat gullet maid mii oaivvildit muhtin áššis.

Mediaid bokte sáhttit dahkat nu mo Elle, cealkit ja dadjat iežamet oaiviliid nu ahte ollugat sáhttet lohkat dahje gullat maid mii mitalit ja oaivvildit.

Norgga ássit lohket ollu ja dájvja áviissaid.

Gávdnojit iešguđetlágan mediat. TV, áviissat, **sosiála mediat**, interneahhta ja radio leat mediat maid mii geavahit **beaivválaččat**.

.....
sosiála mediat omd. facebook, ja twitter
beaivválaččat juohke beaivvi

Manne mediat?

Mediat galget midjiide muitalit mii servodagas dáhpáhuvvá. Dat sáhttet leat ođđasat ja eará dáhpáhusat servodagas. Go mii lohkat ja gullat áššiid birra mediain, de mii **digaštallagoahtit** áššiid earáiguin.

Mediat galget čuvgehit buot beliid áššiin, vai mii sáhttit hukset iežamet oaivila áššiide. Mediabargit galget maid leat kritihkalaččat ja čuovvut mielde servodagas. Dat mearkkaša ahte sii galget muitalit lohkkiide, gehččiide, guldaledjiiide ja áinnas politihkkáriidda áššiid birra mat eai leat nu buorit servodagas.

Dán láhkai mediat gozihit ahte demokratiija ja digaštallan ain bissu servodagas.

digaštallagoahtit
álgit digaštallat

Politihkkárat ovddastit iežaset oaiviliid TV-sáddagis. Ollu olbmot oidnet sin ja gullet man láhkai sii áigot buoridit servodaga.

Media čuovvu mielde ja čállá ja govve áššiin mat dáhpáhuvvet servodagas. Dás oaidnit politiijaid doalvumin eret olbmo gii čájeha ahte son ii dohkket minerálaid viežžama ja ruvkedoaimmaid luonddus. Go media čállá ja muitala dákkár dáhpáhusaid birra, de ollu olbmot gullet daid birra, ja dalle šaddá digaštallan ášši birra.

Govat, kárttat ja sárgosat

Sárgosat: Charlotte Helgeland

Kárttat: Gerd Eng Kielland/Kart og grafikk

Govat:

Articphoto.uk.com s. 86 g

Bjørkli, Vidar / Folkebladet.no: s. 28

Dreamstime.com: s. 107 go

Glowacka, Basia: s. 41

Guttorm Einarsen, Heidi: s. 44 o, 62, 120 go

Hætta Isaksen, Ella Marie: s. 64

Ingilæ, Frank: s. 61 o

Frodes sydpolblogg: s. 85 gs

Norgga Gonagasviessu: s. 14

Norgga ja sámii politihkalaš bellodagat: s. 56

NRK: s. 39 Johan Ante Utsi, 66, 68 b Lisa Marie Anti, v:
Henrik Blind, 73

Saastamoinen, Minna: s. 67, 79 gb, 79 ob, 86 o, 91

Samfoto: s. 42 Bjørn Rørslett, s 61 g Espen Bratlie

Sámediggi: s. 18, 19, 21 v Jaro Hollan, 6o

Scanpix: s. 12 Bård Løken, 15, 16, 17 Cornelius Poppe, 21
b Bjørnbakk, 22, 23 Knut Nedrås, 24, 31, 31 b Berit Roald,
48, 49, 50, 53, 59 Håkon Mosvold, 65 b, 82-83, 90 g, 104
v

Shutterstock: s. 27, 44, 45, 65 v, 74, 76, 79, 85 v ja b, 88,
90 b ja v, 92, 94, 95, 96: Alberto Loyo, 97 Timbuktu Mali,
98, 98 gv Matt Berger, 100, 101, 102, 102 vg Jaume, 103,
104 b, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114-115, 116, 117,
118, 119, 120, 122, 124, 124 b Andrzej Grzegorzcyk, gs
Lucarelli Temistocle, 125, 126, 126 vg: Marcel Clemes,
126 vo: Gilles Paire, 127, 128, 129 b: Grigorii Pisotsckii,
129 v: Chen Ws, 130 bg: Grigorii Pisotsckii, 130 vg: Viet
images, 131, 132, 133: Tracing Tea, 134, 136, 137, 137 vo:
Dr cat, 138, 139, 140 Filipe Frazao, 141, 141 v; Serijo74,
142, 142 vg: Rafal Chichawa, 143, 144, 144 g Anibal Trejo,
146, 147, 148, 149, 149 b Tooykrub, 150, 150 gsg Guido
Amrein, go ChameleonsEye, vo Stanislav Fosenbauer,
151

Solbakk, Mihkku: s. 25, 40, 63

Wikipedia: s. 51

ČálliidLágádus ii leat lihkostuvvon buot govva-oamas-
teddjiin oažžut oktavuoda. Jos don fuomášat dán girjjis
gova mii lea du, de váldde áinnas oktavuoda minguin ja
mii máksit dábálaš govvahonorára.